

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 340.15(4-19)

Н. Єфремова,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИСКУРС ІДЕЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ МОНАРХІЇ

Історія Австрійської імперії (Австро-Угорської монархії) зараз як ніколи привертає увагу істориків, культурологів, правознавців і політологів як у Західній, так і в Східній Європі, в Росії, Україні. Причин поглибленого вивчення історії державного розвитку Австро-Угорщини сьогодні – багато, однак особливий інтерес вона викликає в контексті аналізу сучасних проблем у Європі.

Нагадаємо, що після референдуму у Великій Британії про вихід із Європейського Союзу (далі – ЄС) канцлер Німеччини Ангела Меркель зазначила, що ЄС перебуває в критичному стані. На неформальному саміті у Братиславі, що відбувся 16 вересня 2016 р., європейські політики 27 країн не дійшли згоди із цього питання, а відтак, на думку окремих політиків і політологів, поставили під сумнів основоположні принципи європейського співжиття – солідарність і спільну відповідальність [1]. У підсумковому комюніке саміту ЄС в Братиславі зазначено, що Євросоюз – не є ідеальним, але це кращий інструмент для того, щоб подолати наявні виклики. «ЄС потрібний нам не тільки для того, щоб гарантувати мир і демократію, а і для безпеки наших громадян», – наголошується в документі.

У цьому контексті історія утворення, розвитку та розпаду багатонаціональної Австро-Угорщини, а також по-

дальша доля народів і країн Східної й Центральної Європи привертають увагу вчених і політиків. Додамо також і те, що вивчення життя сусідів у недавньому минулому завжди допомагає краще зрозуміти не тільки їх, а й самих себе.

Сучасний ЄС – багатонаціональне утворення, проблеми в міждержавних відносинах у ньому продовжують загострюватися. Шукати вихід із цієї ситуації виявилось складним завданням, але ймовірний крах ЄС може призвести до справжньої катастрофи. У цьому контексті накопичений досвід Габсбургів як політиків і правителів, які очолювали народи з різними рівнями розвитку економіки, різними мовами, культурою та релігіями, їхні досягнення й помилки становлять певний інтерес для сучасників.

До вивчення причин розпаду Австро-Угорської монархії зверталось багато як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Цікаві наукові напрацювання ми можемо побачити в працях В. Кульчицького, Б. Тищика, М. Никифорака, С. Попика, Ю. Плекана, В. Шандора, Т. Ісламова, Я. Шимова, В. Раушера та ін. Разом із тим окремі питання в цьому напрямі й досі потребують свого вивчення.

У статті ми пропонуємо звернути увагу на причини та проблеми розвитку ідеї об'єднання Європи в XIX – початку XX ст. крізь призму аналізу національного питання в Австро-Угорщині.

ства, закріплено особисту та майнову свободу селян [5, с. 118]. Із цього часу абсолютна монархія стала поступово перетворюватися в конституційну.

2 грудня 1848 р. на трон вступив імператор Франц Йосип Габсбург. Новий імператор правив Австрією (потім Австро-Угорщиною) найдовше – впродовж 68 років. Він часто демонстративно підкреслював свою належність до німецької нації, мріючи, особливо в молодості, відновити єдність німецьких держав, створити могутню єдину німецьку імперію [6, с. 112].

У маніфесті, оголошеному під час вступу на трон, новий монарх заявив, що не відмовляється від конституційних засад перебудови держави, однак наголосив, що всіма силами намагатиметься зберегти єдність і цілісність держави. Окремим патентом 4 березня 1849 р. імператор проголосив нову конституцію. Вона визначала Австрію як єдину унітарну державу, що ділиться на рівноправні провінції (у тому числі Угорщину). Було створено єдиний законодавчий орган – австрійський всезагальний сейм. Провінції зберігали крайові сейми, які вирішували разом із крайовою адміністрацією справи місцевого характеру: культури, будівництва та утримання громадських закладів, місцевого бюджету (податки й витрати), церковні та освітні справи, забезпечення харчування й розквартирування війська тощо.

Револуція 1848–1849 рр. в Австрії зазнала поразки, але вона залишила глибокий слід в її історії, сприяла зростанню національно-політичної свідомості, консолідації поневолених націй імперії, стала початком серйозних національних і державницьких рухів. Револуція довела хибність теорій німецько-австрійських учених та ідеологів про «історичні», домінуючі нації та «неісторичні», другорядні, де перші покликані панувати, інші – підпорядковуватись. Під першими розумілись нації, які були в економічному та політичному плані розвинені, мали свою еліту, історію, мову тощо. зараховували до них німців,

угорців, італійців, поляків. До категорії «неісторичних», неповноцінних потрапили чехи, словаки, румуни, хорвати, українці, серби та ін.

Приблизно в той же період в осередку політичної еліти Австрії посилювалась ідея щодо лідерства Австрії в процесі об'єднання Німеччини. Так, імперський міністр-президент Ф. Шварценберг і міністр торгівлі К. Брук уважали, що першим кроком на цьому шляху мало стати входження ненімецьких земель Австрійської імперії до Німецького митного союзу. Це мало послабити вплив Пруссії на інші німецькі держави та сприяти швидкому встановленню політичної гегемонії Габсбурзької монархії серед німецьких держав [7, с. 103].

Водночас події в Європі в першій половині XIX ст. демонстрували, як і раніше, зіткнення національних інтересів і спроб установа нових форм наднаціонального об'єднання. Зміцнення національної державності в Європі означало крах усяких універсалістських теорій і планів, які передбачали утиск національних інтересів. Провал «експерименту» Наполеона Бонапарта став підтвердженням ілюзорності спроб «уніфікувати» Європу, підпорядкувати її пануванню якої-небудь одної держави.

Тому не випадково, що стрижнем більшості європейських проектів залишалася ідея суверенності європейських держав. Віденська система й новий варіант «європейської рівноваги» також базувалися на національно-державній основі. Угоду, однак, було здійснено на принципово іншій базі, ніж передбачала передова просвітницька думка Європи. Вона була укладена на реакційній основі в ім'я боротьби з революційним і визвольним рухом.

На жаль, подальші події теж виявились несприятливими для Австрії. Воєнна поразка від Пруссії в 1866 р. настільки послабила Австрію, що вона змушена була погодитись на розширення національних вимог тих народів, які найбільше того вимагали. Унаслідок укладення угоди між австрійським урядом і угорськими магнатами багатонаціональна

вили меншість населення, вони намагались через державні органи, освіту, культуру, мову насильно нав'язати іншим націям свої правопорядок, лінію поведінки, свої національні цінності. Якщо зустрічали спротив, то зверталися за допомогою до центральної влади. У тих же краях, де австрійці становили більшість, вони відверто ігнорували інтереси національних меншин.

Багатонаціональний склад населення Австро-Угорщини, національний гніт неавстрійських, «меншовартісних» націй призводив до того, що національне питання стало стрижнем усього політичного життя країни, а національна боротьба фактично ототожнювалась із соціальною боротьбою народних мас проти дворян і буржуазії. Довгий час Австрії вдавалось стримувати національно-визвольні рухи й усякому разі тримати їх під контролем. Сутність цієї політики висловив австрійський імператор Франц II у розмові з французьким посланцем: «Мої народи чужі один одному: тим краще. Вони не хворіють одночасно одними й тими ж хворобами. Коли у Франції з'являється лихоманка, вона охоплює всіх вас у той же день. Я посилаю угорців в Італію, італійців – в Угорщину. Кожен пильнує свого сусіда. Вони не розуміють і ненавидять себе взаємно. З їхньої антипатії народжується порядок, із їхньої ворожечі – загальний мир» [15, с. 95].

Так чинила імперська влада й у Галичині. Усі командні економічні та політичні посади, крім австрійців, тут були віддані польським магнатам, капіталістам, банкірам, а також польській інтелігенції (в освіті, охороні здоров'я, культурі тощо). Діючи в тісному контакті з австрійськими правлячими колами та під їхнім керівництвом, вони використовували австрійський державний апарат для збереження свого панування над українським населенням краю. Власне через таку політику в краї, де більшість населення була українською, повна політична, економічна й культурна перевага належала полякам.

Приклади з реального життя імперії доводили той факт, що вирішити національне питання в складі імперії навряд чи вийде ліберальним шляхом. Однак про провал ідеї федералізації держави за національним принципом свідчив не тільки політичний конфлікт у Галичині та Угорщині. Започаткований у XIX ст. процес демократизації в багатонаціональній державі потребував подальшого розвитку, але для цього були потрібні суттєві соціальні зміни та більш сприятлива зовнішньополітична ситуація.

Аналізуючи причини та передумови розпаду Австро-Угорщини, доцільно нагадати, що імперія не була ізольована від об'єктивних процесів світового розвитку, від реальних прогнозів і міражів суспільної свідомості. Синдром національно-державної величі, що охопив великі й малі країни (Греція, Румунія, Сербія), різко дисонував із принципами й історичними можливостями демократичного федеративного устрою держави. Суперництво великих держав на світовій арені та поєднана із цим ескалація військових приготувань зміцнювали на час централістські сили Габсбурзької монархії, даючи їм змогу зберігати статус-кво [16, с. 32].

Австрійський учений, доктор В. Раушер, який видав у 1993 р. монографічне дослідження про зовнішню політику Австро-Угорщини доби Кальноки (1881–1895), дійшов висновку, що підпорядкування принципу державності національно-автономних інтересів блокувало проведення послідовної довгострокової політики у сфері міжнаціональних відносин [17].

Також зазначимо, що інтеграційні процеси в регіонах Австро-Угорщини швидше збігалися з процесами міжетнічної інтеграції та державної централізації. Двом спільнотам – регіональній і державній – протистояли поліетнічні, засновані на етнокультурній спорідненості – слов'янській, угро-фінській і німецькій; належні до них народи були розділені державними та регіональними кордонами, проживали в різних

країнах і різних регіонах – Східній, Середній і Південно-Східній Європі.

Для слов'янської поліетнічної спільноти було характерним тісне переплетення з власне етнічною самосвідомістю кожного слов'янського народу. Але наприкінці XIX – на початку XX ст. вона складалася не тільки з окремих етносів, а й націй, що формувалися і прагнули до набуття політичного суверенітету й самовизначення. Її свідомість спиралася на спільність походження, спорідненість мов, деяких елементів культури тощо.

Також доцільно нагадати, що в другій половині XIX ст. в Австро-Угорщині почали розуміти, що боротись за цілісність держави виключно силою вже нереально через зростання національної самосвідомості народів, розвиток освіти, свободи друку тощо. Треба було шукати компромісні варіанти.

У цьому контексті хочемо нагадати, що в середині XIX ст. істотним елементом європейської дійсності став пацифістський рух, який найбільш чітко виявився в мирних конгресах, що скликались ще з другої половини 40-х рр. XIX ст. Саме в рамках пацифістського руху відбувалося значне пожвавлення ідей і проектів об'єднання Європи. Водночас усе активніше пропагувалися європейські федералістські теорії. Французький історик П. Ренув'єн, вивчаючи європейський рух у XIX ст., писав, що в різних країнах зазначеного періоду одночасно підтримувалася ідея Сполучених Штатів Європи.

Термін «Сполучені Штати Європи» часто використовував Дж. Мадзіні, але першим його вжив італійський республіканський діяч, історик і економіст, товариш Дж. Мадзіні – Карло Каттанео [18, с. 70, 74]. У працях він писав: «Принцип національностей призводить до розриву держав на сході Європи й до фрагментарної федерації вільних народів. Між цими народами можлива лише єдина форма єдності – федерація. Ми можемо досягти світу тільки тоді, коли будемо мати Сполучені Штати Європи». У Франції цю

ідею висували Анрі Фегерей та адвокат Венізер. Так, у 1848 р. про Сполучені Штати Європи писала французька «Le Moniteur universel» та англійська «Daily Telegraph» [19, с. 201].

Отже, ідея створення «Сполучених Штатів Європи» з моменту своєї появи стала предметом гострої політичної й ідеологічної дискусії. Надалі ця ідея то зникала, то з'являлася знову. Але в 1850–1860-ті рр. для В. Гюго, Дж. Мадзіні і Дж. Гарібальді вона була наповнена демократичним і гуманістичним змістом. У пан'європейських ідеях і проектах вони бачили засіб боротьби з європейською реакцією й політикою Священного Союзу. Але вже тоді була очевидною утопічність подібних ідей [19, с. 206]. Ідея європейської єдності розумілась у нерозривному зв'язку з боротьбою проти деспотизму й тиранії, за свободу та незалежність народів. Її прихильники виступали за союз вільних європейських народів, за федерацію країн, що борються за республіканські, демократичні форми правління. Але ситуація в Європі в другій половині XIX ст. істотно відрізнялася від епохи Французької революції кінця XVIII ст.

Кінець XIX і початок XX ст. ознаменували якісно новий етап у світовій і європейській історії. Розвиток капіталізму, створення великих монополій і картелів, складання нових блоків, коаліцій і союзів стимулювали поширення універсалістських ідей, висловлюючи зростання нових тенденцій у світовому розвитку. На цій основі відроджувалися ідеї та проекти об'єднання Європи, в тому числі й під гаслом «Сполучених Штатів Європи». Проте в нових історичних умовах це гасло суттєво позбувалось демократичного змісту.

Однак серед причин популяризації ідеї Сполучених Штатів Європи на початку XX ст. варто назвати й побоювання буржуазних лібералів за майбутнє Європи в умовах, коли вона розколювалася на потужні блоки та коаліції, коли протиставлення великих держав набувало всесвітнього характеру й загрожувало світовою війною. Крім того,

Сполучені Штати Європи повинні були створити бар'єр перед наростанням ліво-радикального робітничого руху.

Отже, в контексті посилення таких поглядів у 1906 р. політик і юрист Аурел Попович (за походженням – австро-угорський румун) видав книгу «Сполучені Штати Великої Австрії» (нім. *Vereinigte Staaten von Groß-Österreich*), у якій запропонував реорганізувати країну у формі федерації. Він відштовхувався від подібних ідей угорського революціонера Лайоша Кошута, який пропонував те саме півстоліття тому. У книзі А. Попович пророчо писав: «Велика різноманітність походження, мови, звичаїв і побуту різних народів потребує від імперії Габсбургів такої форми державного управління, яка б могла гарантувати, що жоден із народів не буде обмежений або пригнічений іншим у своїй національній політиці, саморозвитку, культурному надбанні, одним словом, у своєму розумінні життя. Часу залишилося небагато. Усі народи монархії очікують рятівних кроків імператора. Це вирішальний історичний момент: збережеться або загине імперія Габсбургів? Поки що все ще можна виправити і зберегти» [20, с. 32].

Аурел Попович пропонував розділити Австро-Угорщину на 15 рівноправних штатів за національно-територіальним принципом: три німецькомовних (Німецька Австрія, Німецька Богемія й Німецька Моравія), Угорщину, чеськомовну Богемію, Словаччину, Хорватію, словеномовну Крайну, польськомовну Західну Галичину, руминомовну Трансильванію, італіаномовні Трієст і Трентіно, україномовну Східну Галичину, нарешті, Воєводину – із сербською та хорватською мовами. Крім того, низці етнічних анклавів (переважно німецьких) у східній Трансильванії, Банаті й інших частинах Угорщини, південної Словенії, великим містам (таким як Прага, Будапешт, Львів та ін.) надавалася особлива автономія. Саме цей план підтримував ерцгерцог Фердинанд. На противагу батькові, спадкоємець престолу – Франц Фердинанд – за два місяці

до початку Першої світової війни і своєї трагічної загибелі позитивно відгукнувся стосовно проекту реформування дуалістичної Австро-Угорщини в Сполучені Штати Великоавстрії [16, с. 32].

Але план А. Поповича лякав багатьох. Усередині країни йому найбільше опиралися угорці, які побоювалися втратити свої привілеї в імперії й контроль над землями хорватів, словаків і румунів. Принципове положення цього проекту – штат як національно-адміністративна одиниця – не сприймалося й впливовими колами австрійських німців, поляків, чехів і сербів, які твердо виступали за неподільність своїх територій [21, с. 396, 413].

Отже, враховуючи наведене, варто погодитись із думкою російського дослідника А. Айрапетова, який вважає, що за сумною долею проекту А. Поповича й низки інших, менш популярних, проектів резонно вбачати історично зумовлені межі реформування багатонаціональної держави, в якій були несхожі економічні структури, різноликий соціальний ландшафт, різна політична культура населення, важко сумісні ментально-психологічні установки народів, які проживали в ній [16, с. 32]. Крім того, тривале панування абсолютизму зробило маси байдуже-цинічними до конституційно-правових норм. Отже, ідея інтегративної державної влади виявлялася досить розмитою й аморфною у свідомості різних народів імперії.

Про упущені можливості порятунку Австро-Угорської монархії зазначає й російський історик Я. Щимов, який прямо наголошував на тому, що влада двоєдиної монархії не зуміла до кінця скористатися цим історичним шансом і не перетворила національно-культурну автономію в справжню федерацію. Цей утрачений шанс посилив національний сепаратизм і в 1919 р., після військової поразки держав Центрального четвертого союзу – Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини й Болгарії, за рішенням Версальської мирної конференції призвів до розчленування імперії на її складові національні провінції.

Ключові слова: національне питання в Австро-Угорщині, ідея федералізму, ідея «Сполучених Штатів Європи», політичний проект Аурела Поповича, права громадян в Австро-Угорській монархії, національний сепаратизм.

Статтю присвячено аналізу політико-правових проектів об'єднання Європи шляхом трансформації Австро-Угорської монархії на федерацію. Значну увагу приділено аналізу національного питання в Австро-Угорщині.

Статья посвящена анализу политико-правовых проектов объединения Европы путем трансформации Австро-Венгерской монархии в федерацию. Значительное внимание уделено анализу национального вопроса в Австро-Венгрии.

The article is devoted to the analysis of political and legal projects of the European unification through the transformation of the Austria-Hungary monarchy into a federation. Considerable attention is paid to the analysis of the national question in Austria-Hungary.

Література

1. Коваль О. «Гнучка солідарність» замість жорстких квот / О. Коваль // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 35.
2. Графский В.Г. История государства и права / В.Г. Графский. – М. : Норма, 2003.
3. Брусиловский И.К. Некоторые итоги австрийской избирательной статистики / И.К. Брусиловский // Русское богатство. – 1907. – № 7. – С. 150–160.
4. Бах М. Австрия в первую половину XIX в. / М. Бах ; пер. с нем. – СПб., 1906.
5. Бах М. История австрийской революции 1848 г. / М. Бах ; пер с нем. – М. – Петроград, 1923.
6. Исламов Т.М. Российская империя и монархия Габсбургов: основные тенденции во взаимоотношениях (конец XVIII–XIX вв.) / Т.М. Исламов // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – М., 1997.
7. Кацин М.Ю. Європейська економічна міждержавна інтеграція (XIX ст. – кінець 40-х рр. XX ст.): історико-правове дослідження : [монографія] / М.Ю. Кацин. – Одеса : Фенікс, 2016.

8. Левицький В. Про устрій Австрійської держави / В. Левицький. – Львів : Видання «Українського Студентського Союзу», 1912.

9. Фінкель Л. Історія і статистика Австрійсько-Угорської монархії / Л. Фінкель, С. Гломбинський. – Львів, 1901.

10. Воскресенский Г.А. Православные славяне в Австро-Венгрии / Г.А. Воскресенский. – СПб. : Типография Смирнова, 1914.

11. Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923) Історія держави і права / Б. Тищик. – Львів : Триада плюс, 2004.

12. Верига В. Нарис з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Верига. – Львів : Світ, 1996.

13. Законъ 19 Мая 1868 г. (RGBl, № 44) о учреждении правительственныхъ политическихъ установлений // Областное, административное и общинное устройство Галиции по австрийскому законодательству. – Петроградъ : Государственная Типография, 1915. – XXXIII. – 185 с.

14. Сироткина Е.В. Проблема национальной самоидентификации австрийских немцев в середине XIX – начале XX в. : автореф. дисс. ... канд. ист. наук / Е.В. Сироткина. – Тамбов, 2005.

15. Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 / О. Удовиченко. – К. : Україна, 1995.

16. Айрапетов А.Г. Австро-Венгрия: взгляд историков на реалии многонационального государства / А.Г. Айрапетов // Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки». – 1996. – Выпуск 3–4. – С. 28–35.

17. Rauscher W. Zwischen Berlin und St. Peterburg. Die österreichisch-ungarische Aussenpolitik unter Gustav Graf Kalnoki. 1881–1895 / W. Rauscher. – Wien – Kцln – Weimar, 1993.

18. Невлер В.Е. Мадзини и «Молодая Европа» / В.Е. Невлер // Вопросы истории. – 1972. – № 7. – С. 62–77.

19. Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира / А.О. Чубарьян. – М. : Международные отношения, 1987.

20. Popovici Aurel. Die Vereinigten Staaten von GroЯ-Usterreich. Politische Studien zur Lцsung der nationalen Fragen und staatrechtlichen Krisen in Цsterreich-Ungarn. – Leipzig, 1906.

21. Bibi V. Der Zerfall Цsterreichs / V. Bibi. – Wien, 1924. – Bd. 2.

